

CUMHURİYET DEVRİNDE BİR MİLLİ SANAYİ ÖRNEĞİ: TRABZON ELEKTRİK TÜRK ANONİM ŞİRKETİNİN KURULUŞU

Murat KÜÇÜKUĞURLU*

ÖZET

1925'te kurulan Trabzon Elektrik Şirketi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında özel teşebbüs eliyle gerçekleştirilen ilk sanayi hamlelerinden birisiydi. Şirketin Anadolu'nun doğusunda ve tamamen Trabzonlu tüccarlar tarafından kurulması ayrıca önemliydi. Dolayısıyla genç Türkiye Cumhuriyeti ve Trabzon için oldukça önemli olan şirket, zor da olsa Trabzon ve Akçaabat'a elektrik üretmeyi başardı. Üretim aşamasına gelinceye kadar şirketin başından geçen sıkıntılar ve mali problemler ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de sanayileşmenin önündeki engellerin bir özeti olarak dikkat çekiciydi.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, elektrik, şirket, tüccar, sanayi

Giriş

XIX. yüzyılda insan hayatına bir daha çıkmamacasına giren ve birçok medeni unsurun anahtarı haline gelen elektrik, özellikle Sanayi Devriminin hızlanması, ulaşım ve iletişim araçlarının geliştirilmesi ve yerleşim yerlerinin aydınlatılması hususlarında gerçek bir devrim olmuştur. Bu çalışmada, elektriğin özellikle şehirlerin aydınlatılması hususunda sağladığı kolaylıklara ve bunun tarihi sürecine kısaca bakıldıktan sonra, Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra kurulan Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin kuruluş aşaması ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Dünyadaki ilk şehir elektrik tesisatı, 1878'i takip eden süreçte New

---

* Yrd.Doç.Dr. KTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, TRABZON.

York şehrinde kurulmuştu. Bu önemli adımın öncüsü, elektrik ampulünü insanlığa hediye eden Thomas Edison'du. Bu tarihten sonra, değişik şehirlerde elektrik santralleri kurulmaya başlandı. Osmanlı Devleti sınırları içinde ise, ancak I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında başkent İstanbul'a elektrik verilebilmişti.¹

Genelleştirme yapmak gerekirse; Türkiye'de elektrik tesisatı kurma girişimlerinin, o günün modasına uyum sağlamak ve yeni bir gelir kapısı temin etmek isteyen belediyeler tarafından, II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra başlatıldığı söylenebilir. Özellikle 1909 yılı içerisinde, birçok taşra belediyesi, buldukları şehirlerde elektrik tesisatı kurmak için devletten izin alma telaşına düşmüştü. Fakat Türkiye'deki belediyeler böylesine büyük ve masraflı tesisleri kurabilecek maddi güce sahip değildi.² Sonuç olarak elektrik, su, havagazı, ulaşım ve haberleşme gibi hizmetlerin yürütülmesi ve bunlar için gereken tesisatın yapımı işi, devletten imtiyaz alan yabancı şirketler tarafından yürütüldü.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında da, yukarıda sayılan kentsel hizmetlerin üretimi, genellikle yabancı imtiyazlı şirketler eliyle gerçekleştiriliyordu. Yani Osmanlı dönemindeki uygulamalar Cumhuriyet'in ilk yıllarında da devam etmekteydi. Özellikle İstanbul, Ankara ve Adana gibi büyük şehirlerin elektrik işletmeleri, yabancı sermayenin elindeydi. Bu dönemi, elektrik işletmelerinin kuruluşu hususunda, önceki dönemden ayıran en önemli gelişme taşra şehirlerinde yaşandı. Bu önemli gelişme, Trabzon, Kayseri ve Malatya gibi şehirlerde, tamamen Türk sermayedarlar tarafından elektrik anonim şirketlerinin kurulmasıydı.³

Bu çalışmada, bu önemli şirketlerden birisi olan Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin kuruluşu ayrıntılı bir şekilde ele alınacak. Fakat 1925'te kurulan bu şirketin hangi şartlarda vücut bulduğunu ortaya koymak için, Osmanlı döneminin sonlarında Trabzon'un elektrikle aydınlatılması konusunda yaşanan gelişmelerden kısaca bahsetmek gerekecektir.

Cumhuriyet'ten Önce Trabzon'un Elektrik/Aydınlatma Durumu

Trabzon şehrinin elektrikle aydınlatılması ve bunun için gereken tesisatın kurulması konusundaki ilk ciddi adımlar, II. Meşrutiyet'in ilanından

¹ Dünyada ve Türkiye'de şehir elektrik tesisatlarının kuruluşu ve gelişimi konusunda bkz. Nusret Alperöz, "İstanbul Elektrik İşletmesinin Tarihçesi", *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, Sayı: 179, Kasım 1971, s.24-25; M. Şevki, "Elektrikli Türkiye", *Kadro Dergisi*, Sayı: 13, İkinci Kanun 1933, s.35-41.

² Bu konuda bkz. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Nafia Vekaleti Katalogu (NVK)*, 230.145.31.1; 230.145.31.2.

³ Bu önemli değişim konusunda geniş bilgi için bkz. İlhan Tekeli-İlber Ortaylı, *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*, Ankara, 1978, s.66-70; Gündüz Ökçün, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara, 1997, s.83-84.

hemen sonra atılmıştır. Türkiye'nin birçok şehrinde olduğu gibi Trabzon'da da bir elektrik şirketi kurularak şehrin aydınlatılması, bu dönemde gerçekleştirilmek istenmiştir.

Bir Osmanlı Anonim Şirketi teşkil edilerek Trabzon ve Samsun şehirlerinin elektrikle aydınlatılması ve telefon hattı imtiyazlarının mahalli belediyelere verilmesi hususunda Trabzon Vilayeti Genel Meclisi tarafından Dahiliye Nezareti'ne bir mazbata gönderilmiş ve bu mazbata bahsedilen makam tarafından 18 Nisan 1325 (1 Mayıs 1909) tarihinde Ticaret ve Nafia Nezareti'ne takdim edilmiştir. Bu nezarete bağlı Nafia Dairesi bir hafta sonra hazırladığı raporunda; daha önce de bazı belediyeler tarafından benzer imtiyazların talep edildiğini belirtmiş ve belediyelerin sermaye temin etmeleri durumunda bu gibi tesisler için imtiyaz almalarına gerek olmadığını, ancak fenni şartların yerine getirilmesi hususunda ilgili nezaretin olurunun alınması gerektiğini ifade etmişti.

Bununla birlikte Nafia Dairesi'nin belediyelerin niyetlerine yönelik bir itirazı vardı. Nezarete göre; Osmanlı memleketindeki belediyelerin hemen hepsi böyle büyük işleri yapabilecek gelire sahip değildi. Aslında bunun farkında olan belediyeler, bu tür imtiyazları üzerlerine alıp daha sonra özel şirketlere devretme, böylece kendilerine menfaat temin etme yoluna gitmekteydiler. Zaten Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yaşanan bazı tecrübeler, devlet dairelerine bu gibi işler için verilen imtiyazlardan hiçbir fayda temin edilmediğini ortaya koymuştu. Nafia Dairesi'nin teklifi; bu gibi muamelelerden sarfı nazar edilerek imtiyazların eskiden olduğu gibi Dahiliye Nezaretince özel şirketlere verilmesi; bu arada imtiyaz şartları hazırlanırken belediyelere bir menfaat temini cihetinin gözetilmesi yolunda idi.⁴

Nafia Dairesi'nin bu görüşü, nezaret meclisinin 27 Temmuz 1909 tarihli toplantısında görüşülerek uygun bulunmuş ve elektrik, tramvay, telefon tesisatı gibi işlerde, belediyelerin görüşü alınmak suretiyle Dahiliye Nezareti'nce özel şirketlere imtiyaz verilmesi, bununla birlikte imtiyaz mukavelelerinin belediyelere belirli bir kar temin edecek şekilde hazırlanması en uygun bir çözüm olarak Dahiliye Nezareti'ne teklif edilmiştir. Aynı yazıda, bu konuda kafaları bir hayli karışık olan belediyelerin bilgilendirilmesi istenmiştir.⁵

Yukarıdaki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, 1909 yılı itibarıyla, bazı belediyeler, elektrik, tramvay ve telefon tesisatı kurmak için sık sık İstanbul'a müracaat etmekteydi. Fakat belediyelerin önemli bir kısmı, bu tesisleri yapacak güce sahip değildi. Ayrıca bazı belediyeler, iktidarlarının farkında oldukları halde imtiyaz talebinde bulunmakta ve sonradan bu imtiyazları başka şirketlere devrederek maddi menfaat temin etme yoluna

⁴ *BCA, NVK*, 230.145.31.2.

⁵ *BCA, NVK*, 230.145.31.2.

gitmekteydi. Nihayet Trabzon'un yaptığı müracaat sonrasında, işte bu sıkıntıları gidermek adına imtiyaz hakkının belediyelere değil de doğrudan şirketlere verilmesi gündeme geldi. Dolayısıyla, Trabzon elektrik ve telefon tesisatını yapmak üzere Vilayet Genel Meclisi tarafından yapılan imtiyaz başvurusu da reddedilmiş oldu.⁶

Bilindiği üzere Trabzon, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'deki birçok vilayet gibi, I. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Rus işgaline uğramış ve yaklaşık 2 yıl süren bu işgal dönemi, şehrin pek çok açıdan gerilemesine neden olmuştu. Kurtuluştan sonra, özellikle askeriyenin desteğiyle, şehrin kalkındırılması için bazı adımlar atıldı. Gaz lambalarıyla aydınlatılmakta olan şehrin elektrikle aydınlatılması için belediye tarafından başlatılan teşebbüs askeriye tarafından desteklendi ve III. Ordu Komutanı Vehip Paşa tarafından belediyeye 2 motor verildi. Lamba ve diğer gerekli malzemeler ise belediyece Batum'dan getirildi. Bu suretle kurulan küçük çaplı tesisat, maalesef uzun ömürlü olamadı ve infilak ederek atıl duruma düştü. Şehrin elektrikle aydınlatılması hususundaki bu ilk başarının kısa vadeli olması ve ikinci bir adımın uzun süre atılamaması, halk arasında olumsuz bir havanın esmesine neden oldu. Birçok kişi tesisat için başlangıçta belediyeye vermiş olduğu paraları geri almaya teşebbüs etti. Bu olumsuz hava, Hamit (Kapancı) Bey'in Trabzon Valiliği dönemine kadar devam etti. 25 Ocak 1920'de Trabzon Valisi olan Hamit Bey, göreve geldikten hemen sonra elektrik işini tekrar ele aldı. Bu ikinci teşebbüste şehrin tamamen aydınlatılması düşünülmüş ve bu tesisatın bir kısmı kısa sürede tamamlanarak şehrin bir kısmına elektrik verilmişti.⁷ Aynı yılın Haziran ayı ortalarında ise yeni elektrik tesisatının bütün noksanları tamamlanarak faaliyete sokuldu.⁸ Şehre mümkün mertebe elektrik temin eden ve senelerden beri kesilmiş olan İskender Paşa Suyu'nu yeniden akıtan Vali Hamit Bey, 23 Haziran 1920'de bu görevden ayrıldı.⁹ Böylece Trabzon'da elektrik meselesine karşı uyanan olumsuz hava onun zamanında dağılmış oldu.

Fakat bu gibi basit motorlarla şehre düzenli elektrik sağlamanın mümkün olmayacağı anlaşılınca, daha kuvvetli elektrik kaynakları bulunması için harekete geçilmiş ve bu doğrultuda su gücünden elektrik üretimi konusunda bazı adımlar atılmıştır.¹⁰

I. Dünya Savaşı sonrasında başlayan mütareke döneminde Trabzonlu tüccarlar, bir elektrik tesisatı kurmak için teşebbüste bulunmuşlardı. 1921'de su projesi yapmak için Trabzon'a gelmiş olan Mühendis Josef Mamatsi Charli'nin Değirmendere suyundan elektrik üretimi hususunda hazırlamış

⁶ *BCA, NVK*, 230.145.31.1.

⁷ *İstikbal Gazetesi*, 6 Haziran 1336.

⁸ *İstikbal*, 16 Haziran 1336.

⁹ *Meşhur Valiler, 50 Ünlü Vali*, Ankara 1969, s.435.

¹⁰ Mesut Çapa-Rahmi Çiçek, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*, Trabzon, 2004, s.65.

olduğu proje Trabzon Ticaret Odası ve Trabzon Belediyesi tarafından değerlendirilmeye alındı. 27 Haziran 1921 tarihli bu projeye göre; Hacı Mehmed mevkiinde 1.000 beygir gücü kuvvetinde bir santral kurulması halinde, bu kuvvetin bir kısmı su tulumalarını işletecek, geri kalan 630 beygir/463 voltluk kuvvetle 16 mumluk 10.000 elektrik lambası yakılabilecekti. Hem şehrin su ihtiyacını karşılayacak hem de aydınlanma için belirtilen miktarda elektrik sağlayacak olan projenin maliyeti ise 74.000 Osmanlı Lirası idi.¹¹ Fakat bu ve benzeri projeler hayata geçirilemedi. Faik Ahmet (Barutçu) Bey bu başarısızlığı, o dönemde Trabzon'da yoğun bir şekilde yaşanan İttihatçı-İtilafçı düşmanlığına bağlamaktadır. Mütareke'nin siyasi havası içinde, Trabzon elektrik imtiyazının İttihatçılar tarafından alınmak istendiğine dair sayıya çıkarılmış ve bu nedenle yapılan hazırlıklar sonuçsuz kalmıştı.¹²

Cumhuriyet'in ilanından önceki dönemde elektrik konusundaki sıkıntılar çözülemedi. Nitekim belediye tarafından verilen 7 Aralık 1922 tarihli bir ilanda, Avrupa'da tahsilini tamamlayarak yurda dönmüş olan Mustafa Kaydi Efendi'nin elektrik makinelerini her akşam çalıştırdığı, fakat şimdilik yalnız sokaklar ile büyük gazino ve kahvelerin aydınlatılabileceği belirtiliyordu. Aynı ilanda, sokaklardan geçen ana kabloların çıplak olduğu, bu yüzden bu tellere dokunulmaması gerektiği hatırlatılarak; bu çıplak kablolarla ek kablo bağlamak suretiyle evlere elektrik almanın tamamen yasak ve tehlikeli olduğu ihtar ediliyordu.¹³ Bu dönemde şehre elektrik vermeye çalışan belediye, bir gecelik elektrik için 20 lira sarf etmekte, buna rağmen ihtiyacı karşılayamamaktaydı. Örneğin birçok resmi daire ve hastanelere elektrik verilemiyordu.¹⁴

1923 yılı başlarında, yani Cumhuriyet'in ilanından hemen önce, Trabzon mahallerinin aydınlatılması için yeni bir teşebbüse girişildi. Eytam Sanayi Mektebi'nde bulunan ve Ruslardan kalan büyük istim makinesi özel idare tarafından belediyeye verilmiş ve Bahriye Atölyesi'nde tamir edildikten sonra Mayıs 1923 sonlarında kullanılabilir hale getirilmişti.¹⁵ Bu arada belediye, motorun tamiri tam olarak bitmeden çalışmalara başlamış ve Faroz, Kindinar ve diğer bazı mahallelere elektrik direkleri dikerek tel ve

¹¹ Mühendis Josef Mamatsi Charli'nin Değirmendere'den Trabzon'a su ve elektrik sağlanması için hazırlayarak Vilayet makamına sunduğu teknik raporun özeti için bkz: Veysel Usta, "Trabzon'da Su Sorunu ve 1921-1922 Tarihli İki Rapor", *Kuzey Ekspres Gazetesi*, 18 Şubat 2005

¹² "Faik Ahmed, "Bir İmtiyaz Talebi", *İstikbal*, 12 Teşrinievvel 1339.

¹³ *İstikbal*, 7 Kânunuevvel 1338.

¹⁴ *İstikbal*, 15 Kânunusani 1339.

¹⁵ Bu makinenin teklif ettikleri 1.500 lira bedelle kendi mensucat fabrikasına değil de, daha düşük bir fiyatla belediyeye verilmesi üzerine Mensucat şirketi sahibi Hacı Mollazade Hacı Ali ve ortakları 1923 yılında toplanan il genel meclisine şikâyetle bulunmuştu. *İstikbal*, 14 Kânunusani 1339; Bununla birlikte il genel meclisi, bu makinenin 50.480 kuruş mukabilinde belediyeye verilmesini uygun buldu. *İstikbal*, 15 Kânunusani 1339.

fincanları hazır hale getirmişti.¹⁶ Cumhuriyet'in ilanı öncesi Trabzon'un elektrik tesisatı hakkında son birkaç söz söylemek gerekirse; 1920-1923 arasında, bu konuda birtakım adımların atıldığı, farklı elektrik motorlarından istifa edilmeye çalışıldığı ve Cumhuriyet'in ilanından hemen önceki dönemde, bunlardan az da olsa bir verim alınmaya başlandığı söylenebilir.¹⁷ Fakat bu tesisat, belirtildiği üzere birkaç derme çatma elektrik motorundan sağlanan elektrikle işletilmekte ve şehrin ancak bazı mahalleleri aydınlatılabilmekteydi.¹⁸

Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi'nin Kuruluşu

Trabzon elektrik tesisatının yapımı için imtiyaz alınması konusu, Cumhuriyet'in ilanından hemen önce gündeme gelmişti. Fakat bu imtiyazı almak isteyenler yabancıları. Ekim ayının başlarında İsviçreli bir şirket Nafia Vekâleti'ne müracaat ederek, Trabzon elektrik tesisatının imtiyazını almak istemişti.¹⁹ Bu şirket aynı zamanda Trabzon su isalesinin imtiyazını da talep etmişti. Vekâlet, şirket adına hareket eden Mühendis Şurman'ın teklifini incelemek üzere Elektrik Mühendisi Akil Bey'i görevlendirmişti.²⁰

Burada bizim dikkatimizi çeken husus, bu haberi Trabzonlulara ulaştıran İstikbal Gazetesi'nin konuya ilişkin ilk yorumudur. Gazete bu haberin hemen altında şu cümleleri kullanmıştır:

“Şehrimizin tesisat-ı elektriğe imtiyazını biz er geç ecnebilere vermeye mecbur olacağız. Evvelce mahalli bir şirket bunun için teşekkül etmiş ve müracaat da eylemiş idi. Mütareke gürültüsü işi ta'kim etti. Belediye de kendiliğinden bir şey yapacak halde değil. Müsâit şerâitle zuhûr eden işbu talibine verilirse memleket bundan istifade etmiş olacaktır. Anlaşıyor ki biz kendiliğimizden bir iş yapamayacağız.”²¹

İstikbal Gazetesi'nin elektrik tesisatının yapımı konusunda mahalli bir şirket kurma ve imtiyaz alma konusundaki bu kısa yorumu, Cumhuriyet'in ilanından hemen önce Trabzon'da var olan psikolojik durumu açıkça ortaya

¹⁶ *İstikbal*, 24 Mayıs 1339.

¹⁷ *BCA, NVK*, 230.145.31.2.

¹⁸ Milli Mücadele döneminde Trabzon'un elektriğe kavuşturulması sadece aydınlatma ve ekonomi için değil, aynı zamanda haberleşme açısından da oldukça önemliydi. Bu dönemde Türkiye'de telsiz-telgraf istasyonu bulunan nadir yerlerden birisi Trabzon idi. Fakat bu istasyon, elektrik kuvvetinin olmaması yüzünden ancak dar bir sahayı kapsama alanına almaktaydı. Bu konuda bkz: *TBMM Zabıt Ceridesi*, I/15, s.226.

¹⁹ *İstikbal*, 8 Teşrinievvel 1339.

²⁰ Trabzon şehrinin içme suyu meselesi I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde de ele alınmış ve belediye ile anlaşan Belçikalı “*Societe Generale de Fontain*” isimli şirket inşaatı üzerine almıştı. Bu şirketin temsilcisi Karabet Parsamyan idi ve şirket şehre 4 saat mesafeden su getirmek üzere boru ferişyatı yapacaktı. Fakat savaşın başlamasıyla birlikte bu proje hayata geçirilemedi. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye İrade, (DH.İD)*, Dosya No: 41, Gömlek No: 47; *İstikbal*, 18 Teşrinievvel 1339

²¹ *İstikbal*, 8 Teşrinievvel 1339.

koymaktadır. II. Meşrutiyet'in hemen başlarında ve Mütareke döneminde elektrik tesisatı kurma girişimlerinin sonuçsuz kalması, bu işin Trabzonlular eliyle yapılamayacağı yorumlarına neden olmuş ve bunun için tesisatın yabancı bir şirket imtiyazıyla yapılması gerektiği görüşü dillendirilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte İstikbal'in elektrik imtiyazının yabancı bir şirkete verilmesi yönündeki görüşü kısa sürede değişmiştir. Nitekim gazetenin sahibi ve başyazarı Faik Ahmet Bey, 12 Ekim 1923 tarihli başyazısında, Trabzon'da yabancı imtiyazlı bir elektrik şirketi kurulmaması gerektiğini ısrarla vurgulamış ve konuya ilişkin önemli açıklamalar yapmıştır.

Faik Ahmet Bey bu yazısında, öncelikle Mütareke döneminde Trabzonlu tüccarlar tarafından talep edilen imtiyazın dönemin siyasi havası nedeniyle sonuçsuz kaldığını hatırlatmaktaydı. Şimdi ise imtiyazın yabancı bir şirkete verilmesi söz konusuydu. Halbuki 40-50 bin liraya yapılabilecek bu işi Trabzonlu tüccarlar pekala başarabilirdi. Hem bu mesele sadece ticaret işi olmayıp, bir "hayat hakkı" meselesiydi. Böylesine az bir sermaye ile büyük bir gelir temin edecek işi yabancı bir şirkete bırakmak, hayat hakkından vazgeçmek anlamına gelecekti. Ayrıca bu iş "milli hakimiyet" ve "milli iktisadiyat" işiydi. Memleketin öz kaynaklarını yine bu memleketin insanları işletmeliydi.²²

İstikbal Gazetesi'nde çıkan bu ve benzeri yazılar,²³ muhtemelen şehrin ileri gelen tüccarları üzerinde büyük etki yapmıştı. Nitekim en zengin tüccarlardan bazıları, bir müddet sonra, elektrik imtiyazını almak için ciddi bir teşebbüse giriştiler. Şehir tüccarlarının imtiyaz konusunda faaliyete geçmesinden daha önce, Trabzon Belediyesi'nin konuyla yakından ilgilendiğini ve elektrik tesisatı kurmak için Ankara'dan imtiyaz talep ettiğini görüyoruz. Trabzon Belediye Reisi Hüseyin Hamdi imzasıyla İktisat Vekaleti'ne gönderilen 18 Ekim 1923 tarihli telgrafta şu ifadeler kullanılmıştır:

"Hadd-i kifâyede olmayan Trabzon beledî varidatının tezyîdi maksâdıyla ve birkaç seneden beri bunca emek sarfıyla derûn-ı kasabada vücûda getirilen ve az çok istifâde edilmeye başlanmış elektrik imtiyâzının 40 sene müddetle belediyeye itâsı hakkında İdâre-i Vilâyât Kânunu'nun 78. maddesinin 3. fıkrasına tevfiKAN²⁴ geçen sene vilayete müracaat edilmiş ve âidiyeti hasebiyle meclis-i umûmiye havâle buyrulmuş ise de henüz neticelen-

²² "Faik Ahmed, "Bir İmtiyaz Talebi", *İstikbal*, 12 Teşrinievvel 1339.

²³ Bu konuda ayrıca bkz: Sebahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara, 1991, s.145-146.

²⁴ Bahsedilen İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu'nun ilgili maddesi özetle şöyleydi: Şehir ve kasabalarda menfaati belediyelere ait olmak ve şartları devletçe tespit edilmek üzere elektrikle çalışan tramvaylar inşa etme ve elektrikle aydınlatma yapmak ve içme sularının tevzii için imtiyaz vermek amacıyla ruhsat verme hakkı il özel idaresine aitti. İmtiyaz müddeti 40 yıldan fazla talep edilirse, bu konuda hükümet merkezinden izin almak gerekecekti. *İdare-i Umûmiye-i Vilâyât Kanunu*, İstanbul, 1329, s.17; Bu madde konu açısından oldukça önemlidir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında Trabzon elektrik imtiyazını almak için yapılan talepler bu madde göz önüne alınarak yapılmıştır.

memiştir. Mezkûr imtiyâzın itâsı hakkında bir ecnebinin vekalet-i celîlelerine müracaat ettiği haber alındığından ve evvelce müracaat etmek suretiyle belediyenin bu hususta hakkı kadîmi olmakla beraber âhire verilecek olursa fevkalade ızrârını müeddî olacağından maruz imtiyâzın belediyeye itâsı ehemmiyetle müstarhemdir, efendim.”

Trabzon Belediye Reisinin bu yazısından anlaşıldığı gibi, Cumhuriyet’in ilanından bir müddet önce Trabzon Belediyesi tarafından elektrik işletmesi için vilayet genel meclisine müracaat edilmiş, bu konuda bir sonuç alınmadan, yabancı bir şirket Trabzon elektrik imtiyazını almak üzere Nafia Vekaleti’ne müracaat etmişti.

İktisad Vekaleti bu telgrafı 21 Ekim 1923’te Nafia Vekaleti’ne göndererek görüş aldı. Nafia Vekaleti ise Trabzon elektrik tesisatı için kimseyle resmi bir görüşme yapılmadığı bilgisini verdi. Bunun üzerine Trabzon belediye başkanlığına 11 Kasım 1923 tarihli bir yazı gönderilerek, imtiyaz konusunda hiçbir fertle veya şirketle resmi görüşmeye başlanılmadığı belirtildi.

Anlaşıldığı kadarıyla, İsviçreli bir şirketin Trabzon elektrik imtiyazını almak için harekete geçtiği yolundaki haber, yerel gazeteler tarafından biraz abartılmıştı. Fakat bunun en önemli ve olumlu sonucu, elektrik işinin yerli sermaye ile gerçekleştirilmesi işini hızlandırmış olmasıydı. Bu konuda Trabzon Belediyesi ile Ticaret Odası tarafından Şubat 1924’te çeşitli toplantılar yapıldı. Amaç, Maçka istikametinden Trabzon Limanı’na doğru akmakta olan Değirmendere Suyu’ndan istifade edilerek elektrik üretmek amacıyla anonim şirket kurmaktır. Özellikle 25 Şubat 1924 akşamı Ticaret Kulübü’nde yapılan toplantıda, şehrin bütün ileri gelenleri prensip anlaşmasına vardı.²⁵ Anlaşılan, yabancı şirketin imtiyaz alma girişimleri Trabzon tüccarlarını olumlu yönde tahrik etmiş ve bu işin yerli sermaye ile gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştı.

Şehir aydınlatmasının elektrikle temini konusunun ciddiyetle ele alındığı günlerde şehirdeki gaz fiyatlarının aşırı derecede yükselmesi, işin önemini bir kat daha artırmıştı. Öyle ki 1923 yılı sonlarında bir teneke gaz 180 kuruşa satılırken, Mart 1924’te 350 kuruşa kadar çıkmıştı. Yine bu dönemde şehirde işsizliğin artması ve diğer tüketim mallarının aşırı fiyatlanması şehir hayatını olumsuz yönde etkiliyordu. Bu konuyu ele alan İstikbal Gazetesi, ilgili yazısında sözü elektrik şirketine getirerek şu yorumu yapmıştı:

“Bu meyanda Trabzon’un elektrik teşebbüsünün her halde muvaffakiyetli bir neticeye isali çok hayırlı olacaktır. Trabzon’unuzda hem bir iş sahası açılacak, hem de gaz istihlakatından bir Amerika Kumpanyasına soyulmaktan kurtulacağız. Bu teşebbüs epeyce yürümüştür. Müessisleri takdir ederken zaman kaybetmeden fiiliyata geçmelerini temenni ederiz. Bu teşeb-

²⁵ Faik Ahmed, “Hayırlı Teşebbüsler”, *İstikbal*, 26 Şubat 1340.

büs iktisaden memlekete bir başka hayat ve kuvvet verecektir.”²⁶

Bu yeni teşebbüsün başında Trabzon Ticaret Kulübü ve şehrin ileri gelen tüccarları vardı. Yine Trabzon Belediyesi de işin içinde yer alıyordu. 1 Mart 1924 akşamı Ticaret Kulübü’nde yapılan toplantıda, önemli bir adım daha atıldı ve elektrik şirketi için müteşebbis heyet oluşturuldu. Bu heyet içerisinde Belediye Reisi Kazazzade Hüseyin Bey’in yanı sıra, Trabzon’un ileri gelen tüccarları Nemlizade Sabri, Barutçuzade Hacı Ahmet, Hacı Ali Hafızzade Mehmed Salih, Hacı Hamdizade Hacı Hami, Çulhazade Hacı Kadri, Hacı Rüştü Hafız Efendi gibi önemli isimler yer alıyordu. Bu heyetin elektrik imtiyazını almak üzere gereken incelemeleri yapması ve teşebbüse geçmesi kararlaştırıldı.²⁷

Müteşebbis heyetin ilk toplantısı 10 Mart 1924’te belediye binasında yapıldı. Bu toplantıda, kurulacak anonim şirkete ait bazı esaslar tespit edilmiş ve gerekli incelemeleri yapmak üzere bir elektrik mühendisinin getirilmesi kararlaştırılmıştı. Yapılacak ilk masraflar için gerekli paranın, daha sonra şirket hissesine geçirilmek üzere heyetteki tüccarlar tarafından verilmesi kararlaştırıldı.²⁸

Kurulacak elektrik tesisatının fenni esaslarını belirlemek üzere, İstanbul’da bir elektrik şirketinde çalışmakta iken, bu şirketin Mersin Belediyesi’ne sattığı makineleri monte etmek üzere oraya giden Fransız asıllı Mösyö Ribeiro ile temas kuruldu. Adana ve Mersin gibi yerlerin elektrik tesisatını meydana getiren “Tarsus Tesisatı Elektrikiye Mühendisi” Mösyö Ribeiro’ya, Nisan 1924’te Trabzon’a gelmesi için teklifte bulunuldu.²⁹ Ayrıca, Tarsus Belediyesi’ne yazı yazılarak, bu kişiye 1 ay izin verilmesi istendi.³⁰ Bu şekilde Temmuz 1924’te Trabzon’a getirilen Ribeiro, kısa sürede incelemelerini tamamlayarak elektrik santrali için bir proje hazırladı. Projeye göre; Değirmendere suyundan elektrik üretimi için 129.000 lira sermaye ile yapılacak santral, Dikilitaş mevkiinde kurulacak ve su buraya 4 kilometrelik bir mesafeden isale olunacaktı. Bu suretle tahminen 550 beygir kudretinde elektrik üretilebilecekti. Bu enerji ile Trabzon şehrinin her tarafına elektrik verilebileceği gibi, Maçka Kazası da aydınlatılabilecekti.³¹

Bununla birlikte, Dikilitaş’ta yapılacak santralde kullanılacak suyun Hacı Mehmed mevkiinden getirilmesi için dizilecek boruların 44.000 lira

²⁶ *İstikbal*, 12 Mart 1340.

²⁷ “Elektrik Meselesi”, *İstikbal*, 2 Mart 1340.

²⁸ *İstikbal*, 11 Mart 1340.

²⁹ *İstikbal*, 14 Nisan 1340.

³⁰ *İstikbal*, 18 Mayıs 1340.

³¹ Mühendis in yaptığı hesaplara göre 44.000 lira suyun santral binasına taşınması için gereken borulara, 40.000 lira türbin ve diğer makinelere, 45.000 lira ise inşaat vs. gibi işlere harcanacak ve böylece elektrik fabrikası 129.000 liraya mal olacaktır. *İstikbal*, 22-23 Temmuz 1924.

tutacak olması, başka kuvvet membaları aranmasına yol açtı. Temmuz-Ağustos 1924'te araştırmalarına devam eden Ribeau, nihayet Trabzon şehrine 38 km. mesafede Visera/Viçera suyu üzerindeki şelalenin hidroelektrik tesisatı için en uygun yer olduğuna karar verdi. Böylece Visera, elektrik üretimi konusunda ilk kez gündeme gelmiş ve santralin bu su üzerinde kurulması kabul edilmiştir.³²

Gazete haberlerine göre, elde edilen bazı duyuumlara dayanılarak Mühendis Ribeau tarafından keşfedilen Visera Şelalesi'nin Değirmendere'ye nazaran en önemli avantajı, suyun daha az masrafla fabrikaya ulaştırılabilecek olmasıydı. Ayrıca Değirmendere'den 550 beygir elektrik üretilecekken, bu rakam Visera'da asgari 4.000 beygir olacaktı. Ve bu rakam, ihtiyacın kat kat üstündeydi. Böylece daha az masrafla çok daha fazla elektrik üretilebilecekti. Bu yeni ve heyecan verici gelişme İstikbal Gazetesi'nin şu manşetiyle okuyucuya duyurulmuştu:

“Mühendis Mösyö Ribeau, Viçera mevkiinde buradan (Trabzon'dan) Erzurum'a şimendifer sevk etmeye kafi derecede kuvveti hâiz bir uçar su keşfetti”³³

Visera'daki şelalenin her yönüyle Değirmendere'den üstün olduğu bu şekilde anlaşılınca, hem fabrikanın burada kurulmasına karar verilmiş, hem de Fransız Ribeau'nun Trabzon'daki şöhreti bir anda artmıştı. Halbuki çok geçmeden ortaya çıkan birtakım gerçekler, Mösyö Ribeau'ya atfedilen önemin ve kendisine karşı oluşan güven duygusunun yersiz olduğunu gösterecektir.

Mösyö Ribeau'nun Ağustos 1924'te Visera'ya yönelik hazırladığı rapor şirket müteşebbis heyeti tarafından uygun görülmüş ve bunun için gerekli imtiyazı almak üzere teşebbüslerde bulunulmasına sıra gelmişti. Ribeau'nun bu konuda hazırlamış olduğu rapor hakkında bilgi veren İstikbal Gazetesi'ne göre bu tesisat için 164.000 lira masrafa ihtiyaç vardı. Visera uçurumunun mevcut yüksekliği yeterli olmadığı için, borularla temin edilecek yükseklik 422 metre kadar olacaktı. Böylece uygun yüksekliğe ulaştırılacak su Kalanima Deresi'ne dökülecek ve elektrik fabrikası dere içinde kurulacaktı. Gazeteye göre, bu yükseklikteki bir şelaleden akan sudan 4.000 beygir elektrik kuvveti elde edilebilecekti. Bununla birlikte bu miktarda elektriğe ihtiyaç duyulmadığından, yapılacak tesisat 1.000 beygir kuvve-

³² İstikbal Gazetesi'nin konuyla ilgili haberinde şu ifadeler kullanılmaktadır: “Söylendiğine nazaran Visera Karyesi'nin yükseklerinde bir uçar su vardı ve yine rivayete nazaran bu şelale matlup kuvveti hasıl edebilirmiş.” *İstikbal*, 22 Temmuz 1340; Bu ifadeler, Visera'daki şelalenin elektrik üretimi konusunda veya başka bir nedenle hiç gündeme gelmediğini ve adeta unutulmuş bir yer olduğunu göstermektedir. Akçaabat ilçe merkezine 20 km. uzaklıkta bulunan ve 1966'da belde haline getirilen Visera Köyü, elektrik santralinden dolayı Işıklı ismini almıştır. [www.isiklar.bel.tr\(28.9.2007\)](http://www.isiklar.bel.tr(28.9.2007)).

³³ *İstikbal*, 29 Temmuz 1340.

tinde elektrik üretimi için tasarlanacaktı. Bunun için iki türbin makinesine ihtiyaç duyulmaktaydı.³⁴

Elektrik fabrikasının ve şirketin kurulması yolunda Trabzon'da yapılan bu hazırlıklardan sonra, gerekli imtiyazı almak üzere müteşebbis heyet tarafından Nafia Vekaleti'ne bir yazı gönderildi. 23 Ağustos 1924 tarihli bu yazıda; Trabzon ve Akçabaat'ı elektrikle aydınlatmak ve ayrıca Trabzon ile Polathane arasında elektrikli tramvay hattı kurmak için şirket imtiyazı isteniyordu.³⁵ İstenilen imtiyaz süresi 99 yıldır. Bunun için gereken teminat ve şahadetnameleri sunmaya hazır bulduklarını belirten müteşebbis heyet, imtiyaz mukavelename ve şartnamesinin tanzim ve teatisi konusunda Trabzon Mebusu Ali Şefik Bey'i vekil olarak tayin etmişti.

İmtiyaz isteğini belirten bu yazının altında, şirketin müessisleri ve müteşebbis heyet üyeleri olarak aşağıdaki kişilerin imzaları yer almaktaydı: Nemlizade Sabri, Kazazzade Hüseyin, Baruçuzade Hacı Ahmet, Hacı Ali Hafizzade Mehmed Salih, Hacı Hamdizade Hacı Hami, Çulhazade Hacı Kadri, Bekir Efendizade Hacı Rüşdü, Hatibzade Emin ve Serdarzade Münir Beyler.³⁶

Yukarıda isimleri sıralanan Trabzon'un ileri gelenlerinin bu teşebbüsü, bütün Trabzon'da takdir ve sevinçle karşılandı. Çünkü bu teşebbüs, Trabzonluların uzun süredir bekledikleri "nur"u, yani elektriği Visera'dan şehir merkezine taşıyacaktı. Sadece halk değil, şehrin yetkilileri de aynı duygu ve heyecanı paylaşıyordu. Nitekim bu teşebbüs Trabzon Valiliği tarafından da desteklenmiş ve bu makam tarafından 25 Ağustos 1924 tarihinde Nafia Vekaletine gönderilen yazıda "memleketin şayanı iftihar güzide ve zî-servet zevatından bulunan müstedilerin isafi mesullerine inayet buyurulmasını hassaten rica ederim" denilmiştir.

Trabzon'dan Nafia Vekaleti'ne gönderilen bu birkaç yazıdan sonra, müteşebbis heyetin vekil olarak tayin ettiği Trabzon Mebusu Şefik Bey ilk kez 11 Eylül 1924'te Nafia Vekaleti ile görüşmelere başladı. Vekaletten Başvekalete yazılan 18 Eylül tarihli yazıda, Trabzon halkının bu husustaki şiddetli arzusu yüzünden işin hızlandırıldığı ve konunun 12 Eylül'de ait olduğu dairede yani Turuk ve Maabir Dairesi'nde görüşülerek Nafia Meclisi'ne havale edildiği belirtilmekteydi.

Trabzon ile Akçabaat'ın elektrikle aydınlatılması ve Trabzon ile

³⁴ *İstikbal*, 9 Ağustos 1924.

³⁵ Anlaşıldığı kadarıyla başlangıçta imtiyaz hakkı tramvay hattı için de düşünülmüş, fakat sonra bu işten vazgeçilmiştir. İmtiyaz talep edilirken, başlangıçta elektrik tesisatıyla birlikte tramvay tesisatının da zikredilmesi, yukarıda belirtilmiş olan İdare-i Umumiye-i Vilâyât Kanunu'nun 78. maddesiyle ilgilidir. Bu maddenin 3. fıkrasında iki konu birlikte zikredildiği için, Trabzonlu tüccarların ilk teşebbüslerinde her iki konu birlikte ele alınmış, fakat daha sonra tramvay meselesinden vazgeçilmiştir.

³⁶ *BCA, NVK*, 230.145.34.2.

Polathane arasında tramvay hattı tesisi konusundaki sözkonusu müracaatı inceleyen Nafia Meclisi'nin 6 Kasım 1924 tarihli raporunda, konuya ilişkin birtakım önemli bilgiler mevcuttur. Buna göre; başlangıçta hem elektrik tesisatı hem de tramvay hattı için imtiyaz talep eden Trabzonlu tüccarlar, daha sonra tramvay hattından vazgeçmişler ve Şefik Bey'e sadece elektrik tesisatı konusunda müzakere yapması için yetki vermişlerdi. Ayrıca, Trabzon Osmanlı Bankası şubesine kefalet akçesi olarak 1.500 lira depozito yatırmışlardı. İmtiyaz talep eden zatların bu işi fiiliyata dökmek için gereken 164.000 lirayı tediye edecek güçte oldukları Ziraat Bankası ve Trabzon Ticaret Odası'nın merkeze gönderdiği telgrafnamelerinden anlaşılıyordu.

Trabzon Mebusu Şefik Bey ile Nafia Vekâleti yetkilileri arasında yapılan müzakereler sonucunda, Kasım 1925 başlarında şirketin kuruluşuna ilişkin mukavelename ve şartname hazırlandı ve Nafia Meclisi tarafından uygun görülerek, 15 Kasım'da Vekiller Heyeti'nce tasdik edilmek üzere Başvekalete gönderildi. 30 Kasım 1925'te onaylanan "Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi Şartnamesi"nin bu çalışma için önem arz eden maddeleri özetle şöyleydi:

Şartnamenin ilk 4 maddesine göre; en az 500 kilovat elektrik üretecek bir fabrika kurulacak; şehrin caddelerini aydınlatmak amacıyla Trabzon için 80 ve Akçaabat için 10 lamba şirket tarafından ücretsiz yakılacaktır.

Şehir içindeki kablolar ana caddelerde yeraltından geçecek, mahalle aralarında ve mahalle dışlarında ise havai hat kurulacaktır.³⁷

Beşinci maddeye göre; imtiyaz sahipleri mukavelename ve şartnamenin imza ve teatisi tarihinden itibaren 6 ay zarfında tesisata ait tafsilatlı projelerini tanzim edecek ve Nafia Vekaleti'ne göndereceklerdi. Bu proje vekâlet tarafından tasdik edildikten sonra uygulamaya konacaktı. İnşaata bilcümle inşaat ve imalat projelerinin tasdik tarihinden itibaren 3 ay içerisinde başlanacak ve inşaat 2 yıl içinde tamamlanacaktı.³⁸

Şartnamenin 40. maddesi, kurulacak şirketin imtiyaz süresini 60 yıl olarak tespit etmişti. Böylece, kurucuların talep ettiği 99 yıllık süre kabul edilmedi. Takip eden maddelere göre ise; imtiyaz süresinin bitiminde şirket fabrikası ve eklerinin, her türlü borç ve taahhütten arındırılmış olduğu halde bedelsiz olarak belediyeye devredilmesi söz konusuydu. Ayrıca, tesisata ait geçici kabul muamelesinin ifa edildiği tarihten itibaren 15 yıl sonra, belediyenin imtiyazı satın almaya yetkisi vardı.³⁹

52. maddede, tesisatın yapımı ve işletilmesi sürecinde istihdam edilecek memur ve işçilerin Türkler arasından seçilmesi, fakat bu şekilde fenni memur bulunamaması halinde hükümetin izniyle yabancıların istihdam edi-

³⁷ *Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi Şartnamesi*, s.1-6.

³⁸ *Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi Şartnamesi*, s.7-8.

³⁹ *Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi Şartnamesi*, s.29-31.

lebileceği belirtiliyordu.⁴⁰

57. maddede ise “İmtiyaz sahibi imtiyaz mukavelesinin imza tarihinden itibaren 6 ay zarfında kendi yerine kaim olmak üzere bir Türk Anonim Şirketi kurmaya mecburdur.” ifadesi kullanılmıştı.⁴¹

9 Fasil ve 60 maddeden oluşan bu imtiyaz şartnamesi ile imtiyaz hakkındaki mukavelename Nafia Vekili namına Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey ile imtiyaz taliplilerinin vekili olan Trabzon Mebusu Şefik Bey arasında imzalandı. İlgili mukavelename ve şartname 30 Kasım 1924 tarihli kararname ile tasdik edildi. Kararnamenin altında Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal ile Başvekil ve diğer vekillerin tamamının imzası vardı.⁴²

Yukarıda kısaca aktarılan mukavelename gereğince oluşturulması gereken şirketin dâhili nizamnamesi ise Vekiller Heyeti’nin 3 Mayıs 1925 tarihli toplantısında kabul edildikten bir süre sonra uygulamaya konulacaktır.⁴³

Dâhili nizamnameye göre; merkezi Trabzon olan şirketin müddeti 60 sene olacaktı. Sermayesi 160.000 Türk lirasından ibaret olup, beheri 10 Türk Lirası kıymetinde 16.000 hisseye bölünmüştü.⁴⁴

Şirket işleri umumi heyet tarafından seçilecek 7-9 azadan oluşacak bir idare meclisi tarafından yürütülecekti. İlk 5 sene için oluşturulacak idare meclisi, şirket müessislerinden oluşacaktı. Bu idare meclisi ayda en az 2 defa şirket merkezinde toplanarak işleri yürütecekti. İdare meclisinin bir reisi ve bir reis vekili bulunacaktı.⁴⁵

Umumi meclis ise her yılın ilk 3 ayı zarfında şirket merkezinde toplanacaktı. Bu genel toplantıya en az 10 hisseye sahip olan hissedarlar katılacaktı. Burada, şirketin 1 yıllık işlerine ait idare meclisi tarafından hazırlanan layiha ile müfettiş tarafından oluşturulan hesaplara ait rapor görüşülecek, ayrıca gerekli olan diğer konularda da görüşme açılacaktı.⁴⁶

Şirketin kuruluşuyla ilgili resmi muameleler bu şekilde sonlandırılmış, böylece Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi 8 Ocak 1925’te resmen

⁴⁰ *Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi Şartnamesi*, s.41.

⁴¹ *Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi Şartnamesi*, s.42.

⁴² *BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu (BKKK)*, 030.18.1.1.11.57.6.

⁴³ *BCA, NVK*, 230.145.34.2.

⁴⁴ *Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi Nizamnamei Dahilisi*, İstikbal Matbaası, Trabzon, 1341, s.4; *Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi Şartnamesi*, s.41; Trabzon Elektrik Şirketi’nin başlangıç sermayesi olarak tespit edilen 160.000 lira dönemin yerel ve ulusal basınında yetersiz olarak algılanmıştı. Bu konuda bkz: “Trabzon’da Elektrik”, Varlık Gazetesi, 3 Ağustos 1925. Fakat bu miktar, Trabzon gibi işgalden çıkmış bir şehir için son derece önemli bir rakamdı. Nitekim bu şehrin belediyesinin 1925 yılı bütçesi sadece 87.397 liraydı. *İstikbal*, 25 Kanunievvel 1340.

⁴⁵ *Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi Nizamnamei Dahilisi*, s.7-8.

⁴⁶ *Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi Nizamnamei Dahilisi*, s.10-14.

kurulmuştur.⁴⁷ Bunun üzerine uygulamaya yönelik teşebbüslere girişilmiştir. Bu doğrultuda, Mösyö Ribeau imtiyazın teferruatına dair harita ve krokiler hakkında Nafia Vekaleti'ne gereken izahatı verdikten sonra tesisata başlamak üzere Şubat 1925'te Trabzon'a gelmiştir. Bütün bu olumlu gelişmeler üzerine Trabzon Elektrik Anonim Şirketi 17 Şubat 1925 tarihinde bir ilan yayımlayarak, Trabzon halkının pek hayırlı olan bu şirkete hissedar olmak hususunda gayret göstermelerini istemiştir. Aynı ilanda bu şirketin Trabzon'a sağlayacağı faydalardan da bahsedilmiştir. İlanda, bütün elektrik tesisatı masrafının Trabzon Vilayeti'nin bir yıllık gaz yağı sarfiyatının bedeline eşit olduğu belirtilerek, şehrin bir yıllık gaz yağı bedeli ile 60 yıl istifade edilebilecek muazzam bir teşkilatın kurulabileceği belirtilmiştir. Şirketin başarıyla kurulması halinde her yıl memleketten dışarıya çıkan yüz binlerce lira içeride kalacak ve bu şekilde yapılacak tasarruf 60 yıl zarfında milyonlara baliğ olacaktır. Bu elektrik tesisatının kurulması şehrin modern bir görüntüye kavuşmasına yardım edeceği gibi, birçok kişi için yeni bir iş kapısı açacaktır.⁴⁸

Elektrik Şirketi ile Mösyö Ribeau arasında yapılan 19 Şubat 1925 tarihli mukavelenamede, Ribeau'nun tesisatı nihayet 15 ay zarfında tamamlaması karşılığında kendisine 300 lira aylık verilmesi kabul edilmişti. Mukavelenameye göre Mösyö Ribeau tesisatı tamamladıktan sonra 3 yıl daha çalışacak ve yerine bırakabileceği iki usta yetiştirecekti. Aynı mukavele ile umumi müdür makamına getirilen Ribeau'ya, ehliyetsizliğini gördüğü kişileri işten çıkarma yetkisi de verilmişti.⁴⁹

Elektrik tesisatının kuruluşunda Ribeau'nun yanı sıra 2 Fransız usta-başı ve 30 kadar Türk işçi çalıştırılmıştı. Bu Fransız ustaların bir müddet Trabzon'da kalarak Türk ustaları yetiştirmeleri planlanmıştı. Böylece hem tesisat işi ilerleyecek, hem de sonraki yıllarda bu işi başarabilecek Türk ustaları yetiştirilmiş olacaktı.⁵⁰

Trabzon elektrik tesisatını yapan Fransızlar, Gramon adında 115.000.000 Fransız Frangı sermayeli bir Fransız Şirketi'ne bağlıydı. Elektrik aletleri, lamba, telsiz ve telefon üreten bu şirket, İspanya, Arjantin, Portekiz, Bulgaristan, Sırbistan ve Mısır gibi ülkelerde iş yapmaktaydı.⁵¹

Gerçeği söylemek gerekirse, gerek bu şirket gerekse tesisatın yapımını üstlenen Ribeau, Trabzon'da buldukları süreçte çok büyük menfaat temin etmişlerdi. Trabzon elektrik tesisatı için gereken malzemenin hemen hepsi

⁴⁷ "Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi" şartnamesi ve mukavelenamesinin yürürlüğe giriş tarihi, şirketin kuruluş tarihi olarak kabul edilmiştir. *BCA, BKKK*, 030.18.1.1.13.26.10; *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, 1926-1927, s.941.

⁴⁸ Çapa- Çiçek, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*, s.71-72.

⁴⁹ *BCA, NVK*, 230.145.31.3.

⁵⁰ *Resimli İktisad Salnamesi, 1926-1927*, s.48.

⁵¹ *Resimli İktisad Salnamesi, 1926-1927*, s.49.

Gramon şirketinden satın alınmış; Mösyö Ribeau ise Trabzon'da hak etmediği kadar itibar ve para kazanmayı becermişti. Yukarıda değinildiği üzere, Ribeau, Trabzon'da kısa sürede büyük bir üne kavuşmuştu. Bununla birlikte çok geçmeden ortaya çıkan proje ve uygulama hataları, bu kişinin mühendisliği konusunda birtakım soru işaretleri doğurdu. Bir süre sonra Trabzon'a gönderilen hükümet yetkililerinin hazırladığı raporlar ise, Ribeau'nun gerçek yüzünü tam olarak ortaya çıkardı.

Raporlara göre Ribeau, I. Dünya Savaşı'nda "tayyare zabiti" sıfatıyla Fransız ordusunda hizmet etmiş, savaştan sonra İstanbul'u işgal eden batılı devletlerin bir neferi olarak işgale karışmıştı. İşgalci güçlerin şehri boşaltması üzerine, İstanbul'da kalarak elektrik malzemeleri satan bir müessesede çalışmaya başladı. Bir müddet sonra Mersin Belediyesi'ne sattığı makineleri kurmak üzere Mersin'e gitmiş ve taşrada yaşanan mühendis sıkıntısını çok iyi kullanarak kendi propagandasını yapmaya başlamıştı. Böylece, Trabzon'da bir elektrik santrali kurmak isteyen tüccarların dikkatini çekmeyi başarmıştı. İşin ilginç tarafı, Ribeau bir mühendis edasıyla Trabzon elektrik santrali için yaptığı krokileri Nafia Vekaleti'ne arz etmiş ve bunları tasdik ettirmeyi becermişti. Bunda, ya Ribeau'nun kendisini mühendis olarak tanıtmamasının, ya yetkililerin dikkatsizliğinin ya da Vekaletin işi sürüncemede bırakmama telaşının etkili olduğu söylenebilir.⁵² Böylece, tayyare zabiti iken takometre kullanmayı öğrenen Ribeau, sırf bu bilgisiyle Trabzon hidroelektrik tesisatının proje ve etüdünü yapmış ve bunu en yetkili makam olan Nafia Vekaleti'ne tasdik ettirmeyi başarmıştı. Bundan cesaret elen Ribeau, şirkete hiçbir teminat vermeksizin ve sorumluluk üstlenmeksizin işe başlamış, birçok işi vekaletin tasdiki olmaksızın yürütmüş ve tesisat için satın alınan bütün malzemelerden %35'lere varan komisyonlar kazanmaya başlamıştı.⁵³

Gerçek bir mühendis olmayan Ribeau, hidroelektrik tesisatı konusunda da bir tecrübe ve uzmanlığa sahip değildi. Halbuki bu kişi için, gerek şirketin resmi yazışmalarında gerekse Trabzon'da çıkan gazetelerde "Mühendis Mösyö Ribeau" ifadesi kullanılmaktaydı. Trabzon Elektrik Şirketi'nin başından geçen bu acı tecrübe, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de yaşanan uzman eleman sıkıntısının yetkili mercileri veya yerel müteşebbisleri nasıl

⁵² Sebep ne olursa olsun, Ribeau'nun teknik bilgisi, altyapısı ve hazırladığı projeler hakkında gerekli tetkikatın yapılmaması önemli bir eksiklik olarak dikkat çekmektedir.

⁵³ *BCA, NVK*, 230.145.31.3; Şirket tarafından geniş yetkilerle donatılan Ribeau'nun Trabzon'a verdiği zararlar, bir müddet sonra şirket yöneticileri tarafından da anlaşılacaktır. Nitekim şirketin idare heyeti reisi Ahmed Bey tarafından 5 Aralık 1927'de hazırlanan bir raporda; tesisatın bu tarihe kadar faaliyete geçirilememesinin yegane sebebi olarak Ribeau'nun yaptığı ilk keşiflerin eksik ve hatalı olması ve bu yüzden şirketin maddi kriz içine girmesi olarak gösterilmiştir. *BCA, NVK*, 230.145.31.4.

zor durumda bıraktığını gösteren ilginç bir örnektir.⁵⁴

Elektrik santralının yapımı aşamasında ilk sıkıntılardan birisi, projelerin hazırlanması ve tasdiki aşamasında yaşandı. Tesisat projelerinin mukavelenamede belirtilen süre içinde, yani Ocak 1925'ten itibaren 6 ay zarfında tamamlanması gerekirken, 25 Haziran 1925'te Ankara'ya göndere-rilen proje, bazı noksanları nedeniyle 26 Temmuz 1925'te tamamlanmak üzere Trabzon'a iade edilmişti. Bu nedenle şirket yönetimi, 25 Ağustos 1925'te Nafia Vekaleti'ne gönderdiği telgrafta, projelerin ikmaline gayret edilmesine rağmen, meydana gelen gecikmenin dikkate alınmamasını talep etti. Bunun üzerine Nafia Vekâleti'nden şirket yönetimine gönderilen 26 Ağustos 1925 tarihli yazıda, mukavelenamede tespit edilmiş olan müddetin her ne sebeple olursa olsun uzatılmasının Vekiller Heyeti kararına gerek duyacağı, bunun ise birçok yazışmaya ve bürokratik işleme yol açacağı belirtilerek, projelerin belirlenen süre içerisinde bitirilmesine gayret edilmesi tembih edildi.⁵⁵ Sonuç olarak proje, gecikmeli bir şekilde 20 Mart 1926'da tasdik edilebildi.⁵⁶

Projenin tasdiki konusunda yaşanan bu gecikmeye rağmen, tesisatın inşa işlemi devam ettirilmiştir. Şirketin ilk bir yıllık faaliyet döneminde yapılan işler konusunda eldeki en önemli kaynak, idare meclisinin ilk faaliyet raporudur. İlk kuruculardan oluşan idare meclisi, 19 Ağustos 1926 tarihli bu ilk raporu, şirket hissedarlarının toplanmasıyla yapılan ilk umumi meclis toplantısında okunmuştur.

Bu rapora ve aynı dönemde hazırlanan müfettiş raporuna göre 1925 yılı içerisinde yapılan ve inşa sürecinde gerçekleştirilen ilk faaliyetler şöyledir:

Visera Suyu'ndan elde edilecek elektrikle Trabzon ve Polathane'yi elektriğe kavuşturmak için 8 Ocak 1925'te kurulan şirket, yapılan ilk keşif ve projelere nazaran 160.000 lira sermaye ile kurulmuştur. Bu paraya karşılık hazırlanmış olan 16.000 hisse senedi satılarak, Ocak 1926'ya kadar elde edilen 80.000 lira ile birlikte Kazazzade Hüseyin Efendi'den 966 lira, Nemlizade Sabri Efendi'den 182 lira ve Ziraat Bankası'ndan 10.000 lira borçla birtakım işler gerçekleştirilmiştir. Bu arada, zaman zaman ortaya çıkan acil para ihtiyaçları karşısında kurucuların şahsi kredisiyle bankalardan borçlanma yapılarak bir taraftan sipariş edilen makine, alet ve edevatın celbini tehire ıvratmamak, diğer taraftan inşaatın ilerlemesini sağlamak için

⁵⁴ Mühendis yokluğu yüzünden yaşanan bu tür gelişmeler sadece Trabzon'da değil, taşradaki diğer vilayetlerde de yaşanmıştır. Örneğin Sadrettin Çatalkılıç isimli bir kişi, Faruk Tedriş ismiyle ve sahte mühendis diplomasıyla İzmir ve diğer birçok yerde mühendislik yapmış, kendisinin Zürih'te eğitim gördüğünü belirterek 1948-1949 döneminde Erzurum Belediyesi'nin mühendisi olarak çalışmış ve gerçek durum ancak 1952 yılında anlaşılmıştır. *Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları*, 30 Haziran 1948.

⁵⁵ *BCA, NVK*, 230.145.31.2.

⁵⁶ *BCA, NVK*, 230.145.32.2.

çalışılmıştır.⁵⁷

Şirket idarehanesi olarak Kazazzade Hüseyin Efendi'ye ait Maraş Caddesi'ndeki bir bina kiralanmış ve bu bina için yıllık 300 lira kira ücreti verilmiştir.⁵⁸

Visera'da fabrikanın kurulacağı arazi 1.653 liraya satın alınmıştır. Ayrıca, Trabzon şehrinde kurulacak santral için, Abdülkerim Efendi'ye ait olan ve kale surlarından denize doğru inen Reşadiye Caddesi'ndeki 540 arşinlik arsa 56.831 kuruşa satın alınmıştır.⁵⁹

Kalanima'dan Visera'ya kadar olan 22 kilometrelik yol genişletilerek makineleri nakledecek kamyonların geçişine müsait bir hale getirilmiştir.

1925 yılı içerisinde Trabzon'daki santralin inşası tamamen, Akçaabat'taki kısmen bitirilmiştir. Yine Visera'daki fabrika binasının bitirilmesine az kalmıştır. Fabrika binasına gelecek makinelerin yerleştirilmesi için tüm hazırlıklar tamamlanmıştır. Avrupa'dan 2 türbin, 2 alternatör, 6 transformatör ve 3.000 fincan siparişi yapılmıştır. Havai hat için 10 kilometrelik bir mesafede 270 direk dikilmiştir.⁶⁰

Şirketin 1925 yılı içerisinde sipariş ettiği malzemelere bakıldığında; 34.119 dolar karşılığında 2 türbin, 2 alternatör, 6 transformatör ve 3.974 fincan siparişi yapıldığı görülmektedir. Müstakbel ihtiyaçlar için Avrupa'dan ayrıca 20.314 dolarlık bir sipariş yapılması planlanmıştır. Yine 420.000 Frank karşılığında 240 ton çelik boru sipariş edilmiştir. Görüldüğü üzere malzemenin neredeyse tamamı Avrupa'dan ve özellikle büyük makineler Gramon Şirketi'nden sipariş edilmiştir. Bu şirkete, sadece avans olmak üzere, ilk etapta 16.500 dolar (29.811 lira) ödenmiştir. Buna mukabil Trabzon'un yerli üretimi olarak ancak 1.000 adet çam direk satın alınmıştır.⁶¹

Yukarıda da bahsedildiği üzere, ilk keşif ve projelere nazaran tesisatın 160.000 liraya yaptırılabilceği hesaplandığından, sermaye bu miktarla sınırlandırılmıştı. Fakat daha 1925 yılı ortalarında, hatta işe başlanmadan, projede bazı değişiklikler yapılması lüzumu hissedilmiş ve ortaya çıkan birtakım yeni masraflar karşısında tesisatın ancak 200.000 liraya yaptırılabilceği anlaşılmıştı. Bunun üzerine idare heyeti, bir an önce genel kurulu toplayarak sermaye artırımını yoluna gitmeyi düşünmeye başladı.

Projedeki değişiklikleri ve dolayısıyla masraf artışını gerektiren ilk etkenlerden birisi, Visera civarındaki halkın ihtiyaçlarını karşılayan su üze-

⁵⁷ 1341 Senesine Ait Trabzon Elektrik Şirketi Meclisi İdare Raporu, 10 Ağustos 1926, s.1.

⁵⁸ 1341 Senesine Ait Müfettiş Raporu ve Teferruatı, Müfettiş Raporuna Merbut Cetvel, 7 Ağustos 1926, s.10.

⁵⁹ 1341 Senesi Müfettiş Raporuna Merbut Cetvel, s.8.

⁶⁰ 1929'a gelindiğinde fabrika ile Trabzon arasındaki havai hattı taşıyan direk sayısı 512'ye çıkacaktır. Cumhuriyet'in On Yılında İktisat Meyanında Trabzon, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, Şark Matbaası, Trabzon, 1933, s.50.

⁶¹ 1341 Yılına Ait Müfettiş Raporu ve Teferruatı, s.5-8.

rindeki 9 değirmen idi. Başlangıçta suyun mevcut hat üzerinde kullanılması, böylece asgari masrafla azami kuvvet üretilmesi düşünülmüştü. Bu durumda ise köyün bütün değirmenleri iptal edilmiş olacaktı. Bunun önüne geçmek amacıyla suyun başka bir istikametten taşınması için projede değişiklik yapılmasına karar verilmiş ve böylece masrafta artış olmuştu. Ayrıca Visera'da fabrika mahalli ve Trabzon ve Akçaabat'ta santraller için arazi istimlâki ve Visera yolundaki bazı işler ve memur maaşları gibi ilk keşif raporlarında gösterilmemiş olan bazı masraflar için 25.000 liranın gerekli olduğu anlaşılmıştı. Bu durum, Mösyö Ribeau tarafından düzenlenen ilk keşif raporlarının ne kadar eksik olduğunu ortaya koymaktaydı.

Böylece, yeni çıkan masraflarla birlikte elektrik fabrikası ile Trabzon santrali arasındaki kısım için 225.000 liraya, şehir dahilindeki tesisat için ise 50.000 liraya, yani toplam 275.000 liraya ihtiyaç olduğu belirlendi. İdare heyeti ise, sonradan ortaya çıkabilecek masraflar karşısında zor durumda kalmamak için 45.000 liralık bir ek gelir koymak amacıyla, sermayenin bir misli artırılmasına ihtiyaç duydu. Yani, umumi heyetin bu ilk toplantısında toplam sermayenin 320.000 lira olması teklif edildi ve bu talep umumi heyet tarafından uygun bulundu.⁶²

1925 yılındaki ilk idare heyeti, yapımına başlanan tesisatın fenni durumunu tetkik için Gramon Fabrikası'nın delaletiyle Fransa'dan Mösyö Miyard isminde bir uzman getirtmişti. Bu kişi 1926 yılı ortalarında incelemesini yaparak raporunu idare heyetine verdi. Bu raporda tesisatın fenni durumunun genel olarak isabetli olduğu, fakat bazı direklerin gereğinden ince olduğu belirtildi. Bunun üzerine ince direklerin birbirine daha yakın dikilmesine karar verildi.⁶³ Fakat daha sonra görüleceği üzere, dikilecek direkler Avusturya'dan getirilmiştir.

Mühendis Miyard'ın 18 Haziran 1926 tarihli raporuna göre; hidroelektrik merkezinin, yani esas fabrikanın yeri çok iyi tespit edilmişti. Burası bütün hava olumsuzluklarına karşı korunaklıydı. Kısacık bir boru ferşiyatı ile azami derecede verim temin edebilecek bir yerdeydi. Fabrikaya gelen su temiz ve boldu. İnşaata gelince; 1926 yılının ortalarına kadar Trabzon'daki tali istasyon bitme aşamasına gelmiş, nakil hattı üzerinde 7 kilometrelik bir mesafede direkler dikilmişti. Transformator gibi makineleri sahilden fabrikaya nakledebilmek için aradaki 20 kilometrelik yol araba ulaşımına müsait hale getirilmiş olmasına rağmen, köylülerin su yolları açmak için yaptığı işlemler yolu tahrip etmeye devam ediyordu.⁶⁴

Mühendis Miyard'ın 1926 yılı Haziran ayında hazırlanan raporu, bu

⁶² *BCA, NVK, 230.145.34.2; 1341 Senesine Ait Trabzon Elektrik Şirketi Meclisi İdare Raporu, s.5-6.*

⁶³ *BCA, NVK, 230.145.34.2*

⁶⁴ Fabrikaya giden bu köy yolu 28.000 liraya yaptırılmış olmakta birlikte, yıllarca üzerine taş döşenmediğinden sık sık bozulmuş ve fabrikayla sahil arasındaki ulaşım kesintiye uğramıştır.

tarihe kadar yapılmış olan işlerin gayet olumlu ve isabetli olduğuna hükmetmekteydi. Miyard'a göre; türbin ve benzeri makineleri kuran firma, Fransa'nın en eski ve meşhur ve namı bütün cihanda tanınmış olan bir müesseseydi. Bu durum, kurulmakta olan makinelerin verimli olacağını gösteriyordu. Miyard'a göre; inşaatın genel durumu, her noktadan fennin en son terakkilerine uygundu.⁶⁵

Miyard'ın bu olumlu raporundan bir müddet sonra, 1926 yılı sonlarında elektrik şirketi işlerini teftiş için Trabzon'a gönderilen İzmir Elektrik Tramvay, Su, Gaz ve Rıhtım İşletmesi Komiseri Mehmed Emin Bey ise, tamamen farklı bir görüşteydi. Mehmed Emin Bey'in raporuna göre; 1926 yılı sonlarına gelindiğinde yapılan işler, yalnız iki tali elektrik merkezi ile hava şebekesinin direklerinin dikilmiş olmasıydı. Bunun dışında başka önemli bir iş yapılmamıştı. Şirket fenni malumatı olmayan bir Fransız gencine teslim edilmiş ve birçok iş imtiyaz mukavele ve şartnamesine aykırı yapılmıştı. Bütün bu olumsuzluklar üzerine şehirde şirketin ve yapılan işlerin aleyhine bir hava esmeye başlamış ve birçok kişi Nafia Vekaleti'nin işe el koymasını istemeye başlamıştı.⁶⁶

Mehmed Emin Bey'in raporunda, şirketin bir Türk müessesesi olması ve bir Türk diyarının aydınlatılmasına hizmet edeceği hasebiyle; işin bilinen bir müesseseye devredilmesi, yani Fransız şirketinin devre dışı bırakılması tavsiye edilmiştir. Emin Bey böylesine önemli milli bir şirketin daha başlangıçta kötü bir vaziyete düşmesi ve görünüşe göre işin sonunu getiremeyecek durumda olmasının hiç de hoş bir örnek olmayacağını vurgulamıştır. Bu olumsuz durum, Trabzon örneğini takip etmek isteyen diğer bölgelerdeki sermaye sahibi eşraf için de kötü bir örnek olacaktır. Yani mesele, sadece mahalli bir problem değil, milli bir problem haline gelebilecektir. Emin Bey, bu işin A.E.G veya Siemens gibi büyük ve tecrübeli şirketlere verilebileceğini raporunun sonuna eklemiştir.

Mehmed Emin Bey'in raporunda vurgulanan bu önemli tavsiye Nafia Vekaleti tarafından 16 Kasım 1926'da Trabzon Elektrik Türk Şirketi'ne iletilerek gerekenin yapılması istenmiştir.⁶⁷

1926 yılı sonlarına doğru Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi maddi bir krizin içine girdi. Şirket, kuruluşunda tespit edilen 160.000 liralık sermayenin yarısını 1925 yılında, geri kalanını ise 1926'da tahsil edebildi. Fakat bu sermayenin yetersiz olduğu kısa sürede anlaşıldı ve 25 Ağustos 1926'da yapılan heyeti umumiye toplantısında sermayenin bir misli artırılması kararlaştırıldı. Böylece ikinci tertip 16.000 hisse daha ihraç edilerek sermaye 320.000 liraya çıkarıldı. Fakat bu ikinci tertip hisse senetleri, tesisat

⁶⁵ *BCA, NVK*, 230.145.31.5.

⁶⁶ *BCA, NVK*, 230.145.31.3.

⁶⁷ *BCA, NVK*, 230.145.31.3.

işlerinin uzaması ve çok para gerektirdiğinin anlaşılması nedeniyle hiç satılmadı. Böylece, zaten sıkıntılı olarak ilerleyen inşaat işi tamamen durma noktasına geldi.

Şirket 1927 yılı başlarında 25.000 lira kadar bir para tedarik ederek para mevcudunu 60.000 liraya kadar çıkardı. Fakat fabrika ve santrallerin teferruatı ile birlikte tamamlanması, mecra borularının yerleştirilmesi, henüz noksan bulunan 300 kadar borunun satın alınması, 20 kilometrelik bir mesafe için gereken direklerin alınması ve yerleştirilmesi, kabloların alınarak çekilmesi başlıca noksanlar olarak ortadaydı. Bütün bunlar için takriben 120.000 liralık bir paraya ihtiyaç vardı. Bunun üzerine 1927 yılında idare heyetinin şahsi kefaletiyle Sanayi ve Maadin Bankası'ndan 65.000, İş Bankası'ndan 90.000 lira borç alındı.⁶⁸

1926'da gün yüzüne çıkan krizin ertesi yıl da devam etmesi ve inşaatın bir türlü ilerlememesi, bu işin tek bir mühendisle ve emanet usulüyle tamamlanamayacağı kanaatini oluşturmuştu. Zaten, bu sıkıntıları daha önceden gören Nafia Vekâleti, 16 Kasım 1926 tarihli yazısında, bu tesisatın tanınmış ve işbilir bir müesseseye devredilmesini şirket yetkililerine emretmişti. Fakat kısmen yapılmış ve yarım bırakılmış bir tesisatı tamamlayacak bir şirket bulmak o kadar kolay olmadı.⁶⁹

Yukarıda da kısaca değinildiği üzere, Fransız Gramon Şirketi ve özellikle Mösyö Ribeau'nun, şirketten önemli kazançlar elde etmekle birlikte, inşaatın belirtilen sürede bitirilememesi, halkın ve şirket kurucularının sabrının azalması ve nihayet Nafia Vekâleti'nin, işin güçlü bir müesseseye devredilmesi yolundaki tavsiyeleri, şirket yöneticilerini bu yolda bir arayışa sevk etti. Nihayet 1927 yılına gelindiğinde Mösyö Ribeau'nun vazifesine son verildi ve 21 Temmuz 1927'de Bergman Elektrik Tesisatı Şirketi ile yeni bir mukavelename imzalanarak, tesisatın geri kalan kısmının 81.000 Amerikan doları mukabilinde bu şirket tarafından yapımı kararlaştırıldı.⁷⁰

Böylece Trabzon Elektrik Türk Şirketi tarihinde Fransız Groman Şirketi ve Ribeau dönemi sona ermiş, onun yerine Alman Bergman Şirketi ve Mühendis Feritman dönemi başlamıştır.⁷¹

Bu yeni dönem, tesisatın tamamlanması bakımından son derece olumlu bir havada başladı. Çünkü fabrika binası, Polathane ve Trabzon'daki santral binaları, boruların önemli bir kısmının ferşiyatı, türbin ve alternatiflerin getirilmesi gibi işler ana hatlarıyla yapıldıktan sonra 1926 yılı sonları ile 1927 yılında hemen hiçbir iş yapılmamış; geri kalan işlerin emaneten başarılmasının mümkün olmadığı görüldüğü için, Bergman Mües-

⁶⁸ *BCA, NVK*, 230.145.33.1.

⁶⁹ *BCA, NVK*, 230.145.31.5.

⁷⁰ *BCA, NVK*, 230.145.31.4; 230.145.32.2.

⁷¹ Trabzon'a getirilen mühendislerin veya iş verilen yabancı şirketlerin seçiminde, muhtemelen Trabzon'daki konsoloslukların veya yabancı tüccar ve acentelerin rolü olmuştur.

sesesi'yle anlaşılırmıştı. Mayıs 1928'de işbaşı yapan Bergman Şirketi kısa sürede önemli başarılar elde etti. Örneğin şehir dahilinde 6 tane transformator muhavvile merkezi tesis edilerek, bunların birbirine bağlayan yeraltı kabloları kısa süre içinde döşendi. Daha da önemlisi, Mösyö Ribeau'nun yanlış kararları yüzünden adeta can çekişen Trabzon Elektrik Türk Şirketi, Bergman Şirketi'nin işe başlamasıyla yeniden hayat bulmuş gibiydi.

Fakat bu yeni başlangıç, sorunların bittiği anlamına gelmiyordu. Çünkü şirket bir taraftan maddi krizle boğuşurken, diğer taraftan gereksiz masraflar yapmaya ve bu kez de Bergman firmasının şirket aleyhine olan bazı tekliflerini gözü kapalı uygulamaya devam etmekteydi.

Örneğin; idare heyetinin 23 Kasım 1928 tarihli kararıyla, Trabzon-Polathane-Visera arasındaki 26.000 voltluk hava hattına ait güzergâhın tayin ve tespiti için gereken projenin 1.000 lira mukabilinde Bergman mühendisine hazırlattırılması kararlaştırılmıştı. Bu karar, şirketin işlerini teftişle görevli Trabzon Elektrik Türk Şirketi, Nafia Komiseri Vekili Kemal Bey'in dikkatini çekmişti. Çünkü şirket, bu gibi fenni işleri yapmak üzere birkaç ay önce Bahir Bey isimli uzmanı İstanbul'dan getirtmiş ve kendisine 300 lira maaş bağlamıştı.⁷² Bunun üzerine belirtilen proje için Bergman Şirketi'ne 1.000 lira vermenin uygun olmayacağı ve maddi sıkıntı içinde bulunan şirketin bu gibi müsrifane hareketlerden kaçınması gerektiği şirket yetkililerine iletildi.⁷³

Elektrik meselesiyle yakından ilgilenen dönemin Trabzon gazeteleri⁷⁴ de, Bergman Şirketi ile yapılan mukavelenamede, Trabzon halkı aleyhine olan bazı noktalara dikkat çekmekteydi. Bekir Sükuti tarafından 21 Ocak 1928 tarihli Yenyol Gazetesi'nde yayınlanan konuya ilişkin bir makalede, öncelikle önemli bir tespit yapılmıştı. Bu tespite göre; elektrik tesisatı işinin gecikmesinin Trabzon için bazı avantajları olmuştu. Çünkü önceden anlaşılma-mayan birçok hata, bu süreç içinde görülmüş ve hatalardan geri dönülme fırsatı doğmuştu. Bununla birlikte Bergman Şirketi'yle yapılan mukavelenin bazı sakıncaları vardı. Önceden tesisatın volatı 110 iken, mukavelede bu miktar 220'e çıkarılmıştı. Sükuti'ye göre Bergman Şirketi'ne kar temin edecek olan volatın artırılması Trabzon Elektrik Şirketi ve Trabzon halkına zarar verecekti. Çünkü volat miktarı arttıkça harici tesisata yapılan masraf o

⁷² Şirketin bütün inşa ve tesis işleri yabancı bir müesseseye devredilmiş olmakla birlikte, daha sonra hiçbir yanlışlığa ve eksikliğe meydan vermemek için mütehassıs bir elektrik mühendisi istihdam edilmesi hükümet tarafından tavsiye edilmiş ve bu doğrultuda İstanbul Elektrik Şirketi Mühendislerinden Bahir Bey isimli uzman 1928 yılı ortalarında işe başlatılmıştır. *BCA, NVK*, 230.145.33.1.

⁷³ *BCA, NVK*, 230.145.33.1.

⁷⁴ Şunu özellikle vurgulamak gerekir ki; başlangıçta elektrik ve şirket meselesiyle yakından ilgilenen Trabzon matbuatı, yaşanan olumsuz süreç içerisinde, tıpkı Trabzon halkı gibi meseleye karşı heyecanını kaybetmiştir.

miktarda azalacak; buna mukabil şirketin ve halkın yapacağı dahili tesisat masrafı bir o kadar artacaktı. Yazara göre İstanbul ve en büyük Avrupa şehirlerinde dağıtım 110 volat üzerinden yapılırken, Trabzon'da 220 volta çıkarılması yanlış bir hareket olacaktı.⁷⁵

Bekir Sükuti'nin bu yazısı Nafia Vekaleti'nin dikkatini çekmiş ve yol yakınken bir yanlıştan daha dönülmesi hususunda Trabzon'daki yetkililer uyarılmıştı.⁷⁶

Yukarıdaki sıkıntılardan daha da önemli olan ise, başlangıçta büyük bir heyecanla şirkete destek olan Trabzon halkının, yaşanan bu olumsuz süreç içerisinde elektrik meselesine ve şirkete karşı bir tavır almaya başlamasıydı. Öyle ki, 1927 yılına ait idare meclisi ve murakıp raporlarının okunması, bilânçonun tetkiki, sermayenin artırılması ve Bergman Müessesesi ile yapılan anlaşmanın görüşülmesi gibi önemli gündem maddeleriyle 29 Mart 1928'de yapılması planlanan heyeti umumiye toplantısı, hissedarlardan önemli bir kısmının katılmaması nedeniyle yapılamamıştı.⁷⁷

Şirketin işlerini tetkik etmek üzere görevlendirilmiş olan Hükümet Komiseri Kemal Bey'in Kasım 1928 tarihli raporuna göre; şirketin içinde bulunduğu maddi kriz, bu tarihlerde daha da büyümüşü. Gerçekten de, elektrik tesisatı bir süre sonra bitirilip üretime geçilecekti; fakat krizden kurtulmak mümkün olmayacaktı. Çünkü bir taraftan yeni borçlar alınırken, diğer taraftan önceki borçların ödeme tarihleri gelmiş ve şirket yöneticilerini sıkıştırmaya başlamıştı.

Şirket, önceki borçlanmalarının yanı sıra 1928'de Ziraat Bankası'ndan 30.000 lira daha borç aldı. Fakat alınan bu para ile tesisat tamamlanamadı ve mali kriz daha da büyüdü. Kurucular kendi şahsi emlaklerini teminat göstermek suretiyle Emlak Bankası'ndan borç almak istedilerse de, bu şekilde alınabilecek 77.000 liranın yeterli gelmeyeceği anlaşılınca, belediyeye müracaat edildi. Belediyenin mevcut bütçesinde bu iş için bir tahsisat bulunmadığından, faiz ve masrafları şirket tarafından ödenmek ve belediyeye yıllık 1.500 liralık elektriği bedava vermek şartıyla, Emlak Bankası'ndan 50.000 lira borç alınmasına karar verildi. Bununla birlikte 1928 yılı sonuna gelindiğinde, ne bizzat kurucuların ne de belediyenin Emlak Bankası'ndan almaya teşebbüs ettikleri borç para şirketin eline geçmemişti.

Hükümet Komiseri Kemal Bey'e göre, şirketin ve belediyenin Emlak Bankası'ndan talep ettiği para alınamazsa, tesisat işlerinin bitirilmesi çok zor olacak ve bu önemli teşebbüs akim kalabilecekti. Çünkü Sanayi ve Maadin,

⁷⁵ Bekir Sükuti, "Elektrik İşleri", *Yeniyol Gazetesi*, 21 Ocak 1928.

⁷⁶ *BCA, NVK*, 230.145.32.1.

⁷⁷ Belirtilen tarihte Maraş Caddesi'ndeki şirket idarehanesine gelen hissedarlar şunlardır: Topal Osmanzâde İhsan Efendi, Sanayi ve Maadin Bankası namına Ziraat Bankası Müdürü Hüsnü Bey, Saatçi Hafız Abdullah Fehmi Efendi, Fırıncızade Hasan Rıza Efendi, Aydın Ziraat Bankası Muhasebecisi mahdumu Zeki Bey. *BCA, NVK*, 230.145.32.4.

Ziraat, İş bankalarından alınan toplam 146.838 liralık borcun vadesi gelmişti ve bunların düzenli olarak ödenmesi gerekiyordu. Bu borcun faizi ve Bergman Şirketi'ne ödenmesi gereken para da önemli bir yekûn tutmaktaydı. Ayrıca boruların döşenmesi ve hava hattının yapılması da 89.000 liralık bir masraf gerektirecekti. Bütün bunlara mukabil şirketin kasasında on para dahi yoktu.

İnşaat sürecine bakıldığında ise, 1925'te kurulan şirketin 2 yıl içinde tesisatı bitirmesi gerekirken, aradan 4 yıl geçmesine rağmen üretime geçilemediği görülmüyordu. Kemal Bey bu konuda şirket kurucularını ve idare heyetini suçlamaktaydı. Ona göre bu kişiler şirket işleriyle gereği gibi ilgilenmemekte ve kendi ticaretleriyle meşgul olmaktaydılar. Şirketin idare heyeti reisi aynı zamanda belediye reisliğine vekâlet ettiği için, daha ziyade belediye işleriyle meşgul oluyordu. İdare heyetinden Hatipzade Emin Efendi bir süre önce vefat etmiş, Hacı Ali Hafızzade Mehmed Salih Efendi de şirket işleriyle kesinlikle ilgilenmediğinden, yönetimden çıkarılmıştı. Bu kişilerin yerine yeni aza tayin edilmemişti.⁷⁸

Nafia Vekâleti mühendislerinden olup incelemede bulunmak üzere 22 Aralık 1928'de Trabzon'a gelmiş olan M. Asım Bey'in 12 Ocak 1929 tarihli raporu ise, tesisatın inşa sürecinin bitmek üzere olduğu bir dönemde hazırlanan önemli bir rapordur. Bu rapora göre; 1929 yılı başlarına geldiğinde merkezi santral binası inşaatı, badana ve korkuluklar gibi işler dışında tamamlanmıştı. Su türbinleri ve her birisi 5.000 voltluk iki dinamo yerlerine muntazaman yerleştirilmişti. Jeneratörler, cereyan tevziat tablosu, transformatörler çok küçük eksikler dışında monte edilmişti. Ayrıca santral yanında, gereken tamirleri yapmak üzere bir atölye inşa edilmiş ve buraya da transformatör konulmuştu.

Santralden itibaren Trabzon ve Polathane'ye ulaştırılacak cereyan için gereken yüksek gerilimli hava hattının inşası, bu tarihte henüz tamamlanmamıştı. Yaklaşık 35 km. uzunluğundaki bu hava hattı, Avusturya'dan getirilmiş ve mukavemeti artırılmış 500 civarındaki ağaç direk üzerine inşa edilmekteydi. Yüksek gerilimli hatların ağaç direkler üzerine konulması aslında fenni olmamakla birlikte, bu direklerin yurt dışından ve gayet masraflı olarak Trabzon'a getirilmiş ve mali vaziyetin düzelmesiyle 4-5 yıl sonra bunların demir direklerle değiştirileceği konusunda şirket tarafından söz verilmiş olması üzerine, hükümet yetkilileri tarafından ağaç direklere itiraz edilmemişti.⁷⁹

⁷⁸ *BCA, NVK*, 230.145.33.1.

⁷⁹ Anlaşıldığı kadarıyla, havai hattın yapımı için gereken ağaç direkler başlangıçta Trabzon'da üretilmişken bunlardan vazgeçilmiş ve inşaatı üzerine alan Bergman Şirketi'nin isteği üzerine Avusturya'dan önemli miktarda çam direk getirilmiştir. Trabzon ve çevresi tamamen ormanlarla kaplı iken, büyük masraflarla ve Türkiye dışından çam direk getirilmesi, üzerinde durulması gereken bir meseledir.

Aynı tarihlerde Trabzon şehri için tali istasyon binası inşa edilmiş, sadece dâhili birtakım eksikleri kalmıştı. Bu bina içine, tıpkı Polathane’de olduğu gibi, bir transformatör konulacaktı. Buradan başlayarak şehrin muhtelif yerlerine kapalı daire sisteminde yeraltından 5.000 voltluk yüksek gerilimli kablo döşenmişti. Yeraltı kablolarının üzerleri bir kum tabakasından sonra çam tahtası ile örtülmüş ve bunun üzerine sırasıyla örme tel, yumuşak toprak ve kaldırım taşı döşenmişti. Şirketin mühendisi Bahir Bey, Trabzon’da iyi cins tuğla bulunmadığından galvanizli örme tel ve çam tahtasının bu iş için daha uygun ve dayanıklı olacağına karar vermişti.⁸⁰

Görüldüğü üzere 1929 yılı başlarında elektrik tesisatının tamamlanması için geriye az bir iş kalmıştı. Asım Bey’in verdiği bilgiye göre su boruları döşemesinin tamamlanması için 1,5 ay, hava hattının tamamlanması için ise 3 ay gerekmektedir. Böylece Nisan 1929 itibarıyla Trabzon’a elektrik verilebilecekti.

Sonuç olarak M. Asım Bey’e göre; santral, tali istasyonlar ve nakil merkezleri gelecekteki ihtiyaç dikkate alınarak, bir misli daha büyük cereyanı kaldırabilecek şekilde ve en ince noktalara kadar hesap edilerek yapılmıştı. Bu hususta gerek şirketin elektrik mühendisi Bahir Bey ve gerekse Bergman Şirketi tarafından yapılan havai şebeke ve inşaat büyük bir liyakatle ve şayanı şükran bir surette tamamlanmak üzereydi.⁸¹

Nihayet, yaklaşık 5 yıl süren yorucu bir inşa sürecinden sonra, 15 Eylül 1929 tarihinde elektrik üretimine başlanmış, Polathane ve Trabzon şehirleri halk tarafından “nur” olarak tanımlanan elektrikle aydınlatılmıştır.⁸²

Şirketin Türkiye ve Trabzon İçin Önemi

Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra Ocak 1925’te, Türk/yerli sermayenin sanayi girişimi olarak kurulmuş olan Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi, taşradaki şehirleşme, sanayileşme ve şirketleşmenin önemli bir adımı olarak tarihteki yerini aldı.

Dikkati çeken hususlardan birisi; Trabzon Elektrik Şirketi’nin, siyasi ve ekonomik açıdan farklı görüşlere sahip bazı gazete ve mecmualarda, benzer ifadelerle ve takdirle anılmış olmasıydı. Örneğin, devletçi bir bakış açısına sahip olan Sarıkamış’taki Varlık Gazetesi⁸³ ile mesleki temsil prensibini savunan İstanbul’daki Meslek Gazetesi, Trabzon Elektrik Şirketi’nden övgüyle bahsetmiş ve bu teşebbüsün Türkiye ekonomisi açısından getirdiği

⁸⁰ Görüldüğü üzere, 1920’lerde gayet basit usullerle şehrin cadde ve sokakları kazılarak döşenmiş olan Trabzon elektrik tesisatı, gelecekteki arızalar veya yeraltından geçirilecek diğer hatlar/borular dikkate alınmaksızın yapılmıştı. Bu basit ve plansız uygulama, sonraki yıllarda şehir planlaması ve altyapısı bakımından birçok sıkıntıya neden olacaktır.

⁸¹ *BCA, NVK*, 230.145.33.1.

⁸² *BCA, NVK*, 230.145.34.2.

⁸³ “Trabzon’da Elektrik”, *Varlık*, 3 Ağustos 1925.

yenilikleri Türk halkına duyurmuşlardı.

Kazım Karabekir Paşa tarafından Sarıkamış'ta tesis edilmiş olan Varlık Gazetesi, Trabzon Elektrik Türk Şirketi'ne Trabzon'un bir senelik gaz masrafı ile kurulabilecek ve milli sermayenin inkişafına hizmet edecek milli bir müessese olarak bakmaktaydı. Meslek ise, diğer büyük vilayetlere de örnek olmasını dilediği Trabzon Elektrik Şirketi hakkında şu önemli yorumu yapmıştı:

“Türk sermayedarları ilk defa olarak, şimdiye kadar mutad olan mesai tarzından ayrılarak büyük sanayi ve şirket teşebbüslerine giriyorlar. Mutad mesai; bugüne gelinceye kadar daima ticaret işleri olmuştu. Şimdi ise ticaret sahasında kazanılan sermayeleri bu nevi sanayi ve istihlal teşebbüsleri etrafında toplamaya matuf hareketler karşısında memnun kalmamak kabil değildir. Bundan dolayı bu işe teşebbüs eden Trabzonlu sermayedarları tebrik ve takdir etmemek kabil değildir.”⁸⁴

Yukarıda belirtildiği üzere, Trabzonlu zenginlerin, ticari faaliyetlerde kazandıkları sermayelerini birleştirerek sanayi alanında önemli bir yatırım yapmaları ve bu teşebbüsün Türkiye’de ilkler arasında yerini alması, üzerinde durulması gereken bir hadiseydi. Bu tarihe kadar İstanbul’da ve Samsun, Konya, Antalya gibi bazı şehirlerde elektrik şirketleri kurulmuştu. Fakat bu şirketlerin hiçbirisi Trabzon’da olduğu gibi, o şehrin tüccarlarının sermayeleri ile kurulmamıştı. Bahsedilen şirketlerden bazıları yabancı sermaye ile bazıları ise belediyelerce kurulmuştu.⁸⁵

Anlaşıldığı kadarıyla, Trabzon Elektrik Şirketi’nin ilkler arasında yer alan özellikleri bununla sınırlı değildi. Trabzon Halkevi tarafından hazırlanan bir eserde, elektrik şirketinin önemi şu cümlelerle ifade edilmişti:

“Türkiye’de tabiat kaynağından kapılan ilk cereyan ve 35 kilometrelik hava hatlarıyla yine ilk Türkiye rekoru olmak vasıflarını taşıyan bol ve ucuz Trabzon elektriğinin mahalli teşebbüs ve milli sermaye ile başarılması bize ancak Cumhuriyet devrinde nasip olmuş; bu en parlak medeniyet işi, en değerli bir Cumhuriyet eseri olarak parlamıştır.

Halbuki bu gibi işler Cumhuriyet’ten evvel ancak ecnebilere has muazzam teşebbüsler sayılır ve istikraz tavizatı olarak onlara bırakılırdı.”⁸⁶

Tamamen yerli müteşebbislerce kurulan Trabzon Elektrik Şirketi, kuruluşundan 1930’lu yıllara kadar Cumhuriyet hükümetlerinin, kamu bankalarının ve bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün destek ve himayesine mazhar oldu. Eğer şirket Doğu Karadeniz’in en önemli şehrini belirlenen tarihte aydınlatabilseydi, yerli sermayenin başarılı bir teşebbüsü olarak tarihteki yerini alacak, daha da önemlisi, elektrik üretimi konusunda

⁸⁴ “Trabzon’da Elektrik”, *Meslek*, Sene: 1, Sayı: 19, 30 Haziran 1925, s.17.

⁸⁵ Cumhuriyet’in ilanından önce ve ilk yıllarda kurulan elektrik şirketleri hakkında bkz: İlhan Tekeli-İlber Ortaylı, *Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi*, Ankara, 1978, s.66-70

⁸⁶ *15 Yılda Trabzon*, Trabzon Halkevi Neşriyatı, 1938, s.24.

büyük sıkıntı çeken ve mazotla çalışan elektrik motorları yüzünden yurt dışına para akıtan diğer Anadolu şehirlerine güzel bir örnek olacaktı.

Şirketin en büyük talihsizliği, o dönemde Anadolu’da yaşanan mühendis kıtlığıydı. Böyle bir ortamda, aslında mühendis olmayıp bu alandaki boşluğu iyi değerlendiren ve böylece çeşitli şehirlerde büyük paralar kazanan Mösyö Ribeau isimli Fransız “tayyare zabiti” yaptığı projeler ve işlerle Trabzon Elektrik Şirketi’ni büyük zararlara uğrattı. Böylece, Trabzon’un önde gelen birçok tüccarı iflasın eşiğine geldiği gibi, elektrik nurunu dört gözle bekleyen Trabzon halkının şirkete karşı duyduğu heyecan yavaş yavaş tükendi.

Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi, başlangıçta şehrin bütün kesimlerinin yüksek ilgisi ile kurulmuş, bütün hisse senetleri satın alınarak şirkete destek olunmuştu. Fakat şirketin kuruluşuyla tesisatın tamamlanması arasında geçen süreç, bu heyecanın azalmasına, şirkete karşı çeşitli tepkilerin ortaya çıkmasına neden oldu. Diğer taraftan, şehrin ileri gelen tüccarları olan şirket kurucuları, şahsi iflasları pahasına başlattıkları işi bitirmişlerdi. Ancak elektrik santrali ve tesisatı, yaklaşık 700.000 liraya, yani ilk keşiflerde belirlenen rakamın 4 katından fazlasına mal olmuştu.⁸⁷

Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi başlattığı santrali kurarak 1929’da ilk elektriği Trabzon’a ulaştırdı ve şirket imtiyazının feshedildiği 1940’lı yıllara kadar şehre elektrik sağlayan tek kaynak olmayı başardı.⁸⁸

ABSTRACT

Trabzon Electric Company, which was established in 1925 was one of the first private enterprise attempts in industry in the beginning of Turkish Republic. It is also important to note that the company was established by the traders of Trabzon. The company, with some difficulties, succeeded in producing electricity in Trabzon and in Akçaabat. The company, until the time of electric production, suffered from many difficulties and financial problems. These facts were the summary of the barriers Turkish industry faced in the early period of Turkish Republic.

Keywords: Trabzon, electric, company, merchant, industry

---

⁸⁷ *BCA, NVK*, 230.145.34.1; 1929 yılı idare meclisi ve teftiş raporlarına göre, bütün tesisat için sarf edilen meblağ 693.432 liraydı. *BCA, Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu (CHPK)*, 490.01.1453.21.1.

⁸⁸ Trabzon Elektrik Türk Anonim Şirketi’nin elektrik üretimine başladığı 1929’dan 1940’lara kadar devam eden zorlu faaliyet dönemi başka bir makalede ele alınacaktır.